วารสารพุทธศาสน์ศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Journal of Buddhist Studies Chulalongkorn University

ISSN 0858-8325 ◎ ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๑ มกราคม-เมษายน ๒๕๕๖

บทบรรณาธิการ

จิตรกรรมฝาผนัง : ศิลป์และสื่อกุศลธรรม

ศาสนาจะดำรงคงอยู่ได้ก็ด้วยการคงอยู่ของศาสนิกชน ศาสนาจะอยู่ในใจของศาสนิกชนได้ก็ด้วยศรัทธาในศาสนานั้น มิได้อยู่ที่โลกุตตรธรรม หรือการปฏิบัติบำเพ็ญเพียรอย่างนักบวชในป่าเท่านั้น แม้ว่าธรรมและการปฏิบัติดังกล่าวจะเป็นแก่นของศาสนาก็ตาม ความเป็นศาสนาย่อมประกอบด้วยส่วนประกอบต่างๆ เหมือนต้นไม้ที่ต้องมีทั้งแก่น เปลือก ใบ ดอก ผล ราก และพระหรือนักบวชในศาสนาจะปฏิบัติธรรมได้ก็ด้วยมีฆราวาสบำรุงรักษา มีวัดเป็นที่พักอาศัย มีกิจกรรมตามเทศกาล มีพิธีกรรมตามช่วงชีวิตตั้งแต่เกิดไปจนตาย มีการสงเคราะห์กันและกันระหว่างวัดกับบ้าน ระหว่างพระกับฆราวาส

ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวแก่ศาสนามีการพัฒนาขึ้นในตัวบุคคลเป็นขั้นๆ ตั้งแต่ง่ายไปหายาก เปลือกไปหาแก่น จากธรรมเบื้องต้นไปหาโลกุตตรธรรม คนที่นับถือศาสนาก็รู้ธรรมในระดับที่แตกต่างกันไป แต่ทั้งหมดก็ล้วนถือว่าตนเป็นศาสนิกชน ไม่มีใครเป็นศาสนิกชนมากกว่าใคร เป็นศาสนิกชนเท่าๆ กันในฐานะผู้ปฏิบัติ ผู้ช่วยเหลือ ผู้สืบทอด และผู้ศึกษาศาสนา

ถ้าศาสนามีเฉพาะเรื่องภูมิปัญญาที่เป็นแก่นธรรม เมื่อคนที่ทรงภูมิปัญญาซึ่งมีไม่มากมีอันเป็นไป ศาสนาก็จะสลาย เหมือนที่พระพุทธศาสนาในอินเดียสูญสลายเมื่อนาลันทาถูกทำลาย แต่ศาสนาฮินดูกลับฟื้นขึ้นใหม่ได้เพราะคนส่วนใหญ่ยังเป็นฮินดูอยู่ แม้ว่าเป็นฮินดูชนิดที่ไม่รู้ปรัชญาฮินดูก็ตาม

ศาสนาที่เป็นแก่นธรรมนั้นเข้าใจยาก หากศาสนิกชนจะต้องเป็นผู้รู้แก่นธรรม ก็จะมีศาสนิกชนเพียงจำนวนน้อยเท่านั้น และเสื่อมสลายได้ง่าย แต่หากศาสนามีเปลือกและส่วนอื่นๆ ซึ่งประกอบด้วยคนจำนวนมาก และเป็นส่วนที่รู้เข้าใจและปฏิบัติได้ง่าย ส่วนนั้นๆ ก็คงอยู่นานและจะสามารถรักษาแก่นไว้ได้ในฐานะเป็นธรรมอันสูงของศาสนา โดยที่คนเหล่านั้นมิได้เข้าใจ และหากยังปฏิบัติอยู่ ก็ยังมีโอกาสที่จะมีผู้ศึกษาและเข้าใจแก่นธรรมนั้นได้ในวันใดวันหนึ่ง

สิ่งที่จูงใจให้คนนับถือหรือยึดมั่นในศาสนาจึงไม่จำเป็นต้องเป็นแก่นธรรม พุทธประวัติก็จูงใจได้ ชาดกก็จูงใจได้ นรกสวรรค์ก็จูงใจได้ แม้พิธีกรรม การเล่นสนุกสนานในเทศกาลก็จูงใจได้ ความจูงใจได้มากน้อยย่อมเป็นไปตามอุปนิสัยและสติปัญญาของแต่ละคน แต่ในที่สุดก็นับถือว่าเป็นคนศาสนาเดียวกัน คนโบราณเข้าใจเรื่องนี้ดี จึงมีกิจกรรมและวิธีการจูงใจให้เกิดความพึงพอใจ ศรัทธา และความเข้าใจแก่คนทุกกลุ่ม คนที่อยากได้แก่นก็บวช ศึกษาและปฏิบัติธรรม พุทธประวัติจะเป็นเครื่องจูงใจให้เข้าหาธรรมอันเป็นโลกุตตรธรรม ชาดกต่างๆ จะจูงใจให้สร้างบารมี ส่วนคนอยากมีชีวิตที่ดีมีสุขอย่างฆราวาส ก็เข้าวัดฟังธรรมศึกษาและปฏิบัติธรรมอันเป็นของฆราวาส มุ่งหาทางสวรรค์ หลีกเลี่ยงอบายภูมิอันเป็นความหายนะของชีวิต ละชั่ว ทำดี เรื่องนรกสวรรค์ในไตรภูมิช่วยให้เกิดศรัทธาในการเว้นชั่วทำดี อันเป็นคำสอนในโอวาทปาฏิโมกข์ แต่ยังไม่ถึงขั้นทำใจได้บริสุทธ์อย่างที่คนพวกแรกปรารถนา นำไปสู่การทำทาน รักษาศีล อุปถัมภ์บำรุงศาสนา รู้จักบาปบุญคุณโทษ เวรกรรม กุศล อกุศล เรื่องราวเหล่านี้รับรู้ได้ในวัด ซึ่งเป็นแหล่งที่อยู่ใกล้ตัว และเป็นที่ทำกิจกรรมร่วมกันของคนไทยโบราณ ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมของชาวบ้านหรือกิจกรรมศาสนา ทั้งโดยการที่ได้ฟังธรรมจากพระภิกษุสงฆ์ และโดยที่ได้เห็นได้ดูจากการสอนผ่านงานศิลปะ เช่น ประติมากรรม และจิตรกรรม

คนสมัยใหม่เมื่อเข้าไปในโบสถ์อาจไม่รู้ ไม่เข้าใจ และไม่เกิดศรัทธาจากงานศิลปะ เนื่องจากอยู่ในวัฒนธรรมสมัยใหม่ที่ไม่มีความสนใจเรื่องราวเกี่ยวแก่พระพุทธศาสนา แม้อยากรู้อยากเข้าใจ ก็หาคำอธิบายได้ยาก งานศิลปะเพื่อศาสนาดังกล่าวจึงเป็นเพียงรูปภาพที่ดูวุ่นวายและเข้าใจไม่ได้ ไม่รู้ว่าจะดูอะไร เริ่มตรงไหน จบตรงไหน กราบพระแล้วก็กลับออกมาโดยไม่รู้ว่าภาพจิตกรรมฝาผนังโดยรอบนั้นคือความรู้สำคัญเกี่ยวแก่พระพุทธศาสนา และเป็นมรดกวัฒนธรรมอันสำคัญทางศาสนาของคนไทย

การใช้ศิลปะในการจรรโลงศรัทธา และสร้างสภาวะแวดล้อมให้เกิดความดื่มด่ำและความสุขทางใจเมื่อเข้าไปในศาสนสถานเช่นนี้ แม้ในศาสนาอื่น เช่นคริสต์ศาสนาก็มีนักบุญ Ignatius Loyola ก็สร้างภาพจิตรกรรมในโบสถ์เยซูอิตที่มีอิทธิพลต่อความรู้สึกศรัทธา ทำให้คนที่เข้าไปในโบสถ์รู้สึกว่าตัวกำลังลอยขึ้นไปสู่แดนของพระเจ้า ในโบสถ์ทั่วไปก็มีรูปปั้นนักบุญต่างๆ ที่ทำให้รำลึกถึงเรื่องราวอันเป็นคุณูปการที่ท่านเหล่านั้นสร้างไว้ในศาสนา เชื่อมโยงต่อไปให้รำลึกถึงพระเจ้าและพระวจนะของพระองค์

ภาพจิตรกรรมฝาผนังโดยเฉพาะในพระอุโบสถซึ่งเปรียบเสมือนนาวาที่จะพาคนข้ามห้วงมหรรณพแห่งสังสารวัฏ ส่วนศาสนิกชนที่ไปไหว้พระทำบุญ คือผู้ที่กำลังจาริกไปสู่พระนิพพาน ภาพจิตรกรรมฝาผนังสอนเรื่องการละชั่ว ทำดีเพื่อมุ่งสู่ความดีสูงสุด คือจิตที่เป็นอิสระจากกิเลสทั้งปวง แสดงให้เห็นโลกฝ่ายที่ไม่ใช่วัตถุ แต่เป็นโลกของความดีความชั่วซึ่งวิทยาศาสตร์มิได้ศึกษา ไม่ใช่โลกของร่างกายและวัตถุที่วิทยาศาสตร์เน้นศึกษาแต่เป็นโลกของคนที่ต่างกับสัตว์ คือคนที่รู้จักผิดชอบชั่วดี และการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมที่เอื้อเฟื้อและมีสันติภาพ พัฒนาตนไปสู่ชีวิตที่เป็นคนดีขึ้นโดยลำดับ

ภาพไตรภูมิไม่ใช่ภูมิศาสตร์โลก แต่เป็นภูมิศาสตร์แห่งการทำดีทำชั่วและการได้รับผลแห่งกรรมดีกรรมชั่ว ซึ่งไม่ได้จำกัดเฉพาะภูมิศาสตร์โลกหรือภูมิที่บังเกิดเป็นมนุษย์และอยู่อาศัยในโลกวัตถุเท่านั้น แต่รวมถึงโลกของสัตว์โลกที่มีกายต่างและภูมิต่างกับมนุษย์ อันเป็นโลกที่กำหนดด้วยความดีความชั่วดุจเดียวกับโลกมนุษย์ที่คนทำกรรมดีและชั่วต่างกันต้องมาเสวยผลแห่งกรรมดีกรรมชั่ว ไตรภูมิแสดงโลกที่สูงต่ำ ไม่ใช่ทางพื้นที่กายภาพ แต่เป็นความสูงต่ำแห่งจิตใจ

ภาพชาดกเป็นภาพที่แสดงถึงชีวิตมนุษย์ที่ทำความดีในด้านต่างๆ มีความอดทน ความเพียร ปัญญา เป็นต้น แสดงความยึดมั่นในความดีอย่างไม่ท้อถอย ไม่ว่า

จะมีอุปสรรคหนักหนาสักเพียงไร ก็มุ่งทำความดีเรื่อยไป ไม่ว่าจะมีกี่ชาติก็ไม่คลาดจากความดี จิตใจเช่นนี้คือจิตใจที่มุ่งมั่นในความดีอย่างแท้จริง

ภาพพุทธประวัติและภาพพระพุทธเจ้าทั้งหลาย แสดงการมุ่งมั่นบำเพ็ญเพียรเพื่อความหลุดพ้น ซึ่งมีทั้งที่หลุดพ้นเฉพาะตัวได้แก่ พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่หลุดพ้นแล้วทรงพระกรุณาคุณสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้หลุดพ้นด้วย คือ นอกจากมีพระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณแล้ว ยังมีพระกรุณาคุณอย่างไพศาล อันคนดีทั้งหลายควรประพฤติปฏิบัติตาม พระอุโบสถในพระพุทธศาสนาจึงเป็นนาวาแห่งปัญญา นาวาแห่งการร่วมกันในการทำความดีทั้งทางกาย วาจา ใจ เพื่อมุ่งสู่ความดียิ่งขึ้น และทำความเพียรไปสู่พระนิพพาน เหล่านี้คือธรรมที่ได้จากภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ

เมื่อเราฟังพระท่านสวดเป็นภาษาบาลี เราไม่เข้าใจภาษานั้น และเราอยากเข้าใจ เช่นเดียวกัน เมื่อเราเข้าไปในพระอุโบสถเราเห็นภาพจิตรกรรมเต็มไปทั้งฝาผนัง หากสามารถเข้าใจเรื่องราวที่จิตรกรรมเหล่านั้นเล่า และสามารถเล่าเรื่องได้ ก็จะได้ความรู้อย่างที่คนสมัยก่อนรู้ และรู้วิธีที่คนสมัยก่อนบอกเล่าเรื่องราวทางศาสนา

การที่จะเข้าใจภาพจิตรกรรมฝาผนังได้นั้น อาจต้องได้รับคำอธิบายเรื่องต่างๆ เช่น วิธีการวางภาพ มิติของภาพ ตำแหน่งของการวางเรื่องในภาพ ความเป็นเอกเทศหรือความต่อเนื่องของภาพ เรื่องราวในภาพ ที่มาและความมุ่งหมายของเรื่องราว การใช้สี แสง เงา อิริยาบถ จุดเน้น จึงต้องอาศัยผู้ที่มีความรู้ทั้งด้านพระพุทธศาสนาและด้านศิลปะเกี่ยวแก่พระพุทธศาสนามาอธิบาย

ในฉบับนี้ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.สันติ เล็กสุขม ได้ช่วยให้เราเข้าใจเรื่องต่างๆ ดังกล่าว โดยให้อรรถาธิบายเกี่ยวแก่ภาพจิตรกรรมฝาผนัง โดยเฉพาะที่เขียนไว้ในพระอุโบสถ อันเป็นสถานที่สำคัญที่สุดทางพระพุทธศาสนา และเป็นประธานของอาคารอื่นๆ ในวัด ภาพที่เขียนในอาคารสำคัญเช่นนั้น ย่อมมีความสำคัญทางศาสนาอย่างมาก พระอุโบสถในภาคกลาง ลิมในภาคอีสาน และโบสถ์ในภาคอื่นๆ ของประเทศไทย ต่างก็มีวัฒนธรรมการเขียนภาพดังกล่าว ซึ่งมิใช่เป็นเพียงงานศิลปะที่ใช้ประดับประดาพระอุโบสถเหมือนลวดลายต่างๆ แต่เป็นการใช้จิตรกรรมฝาผนังอย่างมีนัยสำคัญ เป็นความสำคัญในด้านการบันทึกเรื่องราวและคำสอนเกี่ยวแก่พระพุทธศาสนา

ในฐานะที่เป็นนักคิดเราอาจอยากรู้ประเด็นทางธรรมะที่จะให้ขบคิด แต่ในฐานะชาวพุทธเราควรรู้เรื่องราวเกี่ยวแก่พุทธศาสนาในส่วนอื่นๆ นอกจากความคิดหรือปรัชญา เพราะเรามีหน้าที่ต้องเข้าใจและรักษาศาสนา โดยรวมไม่ใช่เฉพาะเพียงระบบความคิดเท่านั้น มิฉะนั้น ก็ไม่อาจนับได้ว่ารู้จักพระพุทธศาสนาอย่างรอบด้าน

ศาสนาเป็นเรื่องความรู้สึกต่อคุณค่า ความดีงาม ความน่าเคารพ ถ้าไม่รู้เรื่องพิธีกรรม การปฏิบัติต่อสิ่งที่ควรเคารพ ความประพฤติอย่างบริสุทธิ์ ไม่รู้จักความเห็นอกเห็นใจ เมตตาการุณย์ต่อผู้ตกทุกข์ได้ยากซึ่งเป็นเรื่องของความคิด จิตใจ ความรู้สึก ไม่รู้จักการใช้ภาษาทางศาสนา ไม่รู้จักกิจกรรมทางสังคมที่ประกอบด้วยมโนธรรมแล้ว ก็ไม่อาจเข้าใจศาสนาได้ ลำพังเรียนรู้ความคิดยังไม่ใช่เรียนรู้ศาสนา ต้องเรียนรู้วิธีพูด การกระทำ กิจกรรม และวัตถุสถานทางศาสนาด้วย จึงจะนับว่ารู้จักศาสนา หากมีแต่ความคิดก็เพียงรู้แต่ไม่ใช่รู้จัก การใช้ศิลปะเพื่อศาสนา เช่นงานจิตรกรรมฝาผนังนั้น เป็นวัฒนธรรมที่สำคัญ เพราะเป็นทั้งงานศิลปะ สื่อการสอนที่สำคัญซึ่งทำให้เกิดบรรยากาศและความรู้สึกใฝ่ในทางบุญ เป็นเครื่องเจริญศรัทธาในธรรมในพระพุทธเจ้า และในพระนิพพานอันเป็นสุขสูงสุดของชาวพุทธ